

ДЖЕРЕЛА ЕКОНОМІЧНОЇ КУЛЬТУРИ СУЧАСНОЇ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Досліджується вплив католицької церкви на суспільства західноєвропейського культурного регіону. Звертається увага на ставлення церкви до власності, на формування церквою культури праці, культури зберігання, культури соціального взаєморозуміння між соціальними групами.

Ключові слова: *свобода, солідарність, власність, праця, зберігання, пошук взаєморозуміння, добробут.*

Исследуется влияние католической церкви на общества западноевропейского культурного региона. Обращается внимание на отношение церкви к собственности, на формирование церковью культуры труда, культуры сбережения, культуры социального взаимопонимания между социальными группами.

Ключевые слова: *свобода, собственность, труд, сбережения, поиск взаимопонимания, благополучие.*

Influence catholic church is researched on society West-european cultural region. Addresses attention on attitude church to property, influence upon shaping the culture of the labour, cultures of the saving, cultures of the social rapport between social group.

Key words: *liberty, property, labour, economy, searching for of the rapport, welfare.*

Економіка як підсистема цивілізації пов'язана із культурою, системою цінностей, уявлень, культурною моделлю світу, системою людських відносин. Ефективна економічна модель залежить від наявності певної економічної культури, а її етичний вимір — від дій і поведінки окремих суб'єктів господарських процесів, мотивованих тією ж культурою. Тому кожна економічна дія завжди долає дуальну опозицію: справедливо — несправедливо. Побудувати справедливе суспільство намагалися і намагаються всі суспільства минулого та сучасності. Не є винятком й українське суспільство, яке обрало шлях до вступу у європейський соціокультурний простір. Однак перед ним постає проблема — які цінності і принципи закласти в економічну та господарську діяльність для гармонійного співіснування як у європейському середовищі, так і у власному суспільстві. Звернення до європейської духовної культури дозволить українському суспільству усвідомити культурний код її економічної системи.

Метою дослідження є вплив християнських цінностей та християнських принципів на економічну і господарську поведінку суспільств західноєвропейського культурного регіону.

Питання духовних джерел економіки ринкового типу, що стала базовою моделлю розвитку для суспільств Європи, розглядали Х. Ватрін, П. Козловський, К. Нерр [1, с. 22]. Зробивши значний внесок у дослідження, зокрема взаємозв'язку конфесійних принципів з функціонуванням соціальної ринкової економіки, водночас питання мотивації, моделі господарської поведінки та наблизений до християнського ідеалу спосіб життя, які б могли відповідати християнському економічному й господарському ідеалам залишилися нерозглянутими. Тому автор намагається дослідити вплив католицької церкви в новітній історії Європи на ставлення до власності, формування культури праці, культури зберігання і ставлення до грошей, культури соціального взаєморозуміння, способу життя при капіталістичних відносинах.

Формуванню нових соціально-економічних відносин у Європі наприкінці XIX ст. сприяла активна діяльність католицької церкви. Насамперед це стосується Енцикліки Папи Льва XIII «Про Капітал і працю — *Regrum Novarum*», яка є програмним документом католицької церкви з питань економічної і соціальної політики [4, XXI]. Зусилля спрямовувалися на боротьбу із соціалізмом та підпорядкування робочого руху клерикальному впливу. Льву XIII вдалося повернути церкву до співробітництва з капіталізмом, впровадити в робоче середовище ідею класового співробітництва. *Regrum Novarum* була своєрідною відповіддю католицької церкви на «Маніфест Комуністичної партії. Хоча сучасна католицька церква і заперечує наявність християнської економічної моделі, наголошуючи, що як такої економічної моделі не може бути, Церква надає тільки принципи й рекомендації. Тому послання Папи Римського Льва XIII слід радше розглядати не як економічну і господарську модель, а як рекомендації і настанови для досягнення соціальної злагоди при капіталістичному засобі виробництва [5, с. 167].

Основою католицької соціально-економічної концепції, викладеної в *Regrum Novarum*, є такі цінності: свобода, людина, її гідність, суспільство, любов, праця, приватна власність, ощадливість [4, XXV]. Фундаментальна цінність християнства – свобода. Людина має свободу, вільно обирає свою діяльність і може раціонально поводитися з цими свободами. Але в католицькій господарській етиці свобода розглядається як вільне розпорядження своєю власністю, саме тому свобода надає можливість людині примножувати свій статок та поліпшувати умови життя [4, VI]. Християнською цінністю можна вважати й працю, яку католицька сучасна теологія сприймає вже не тільки як тяжкий

труд для забезпечення життя, а і як почесну діяльність, що забезпечує гідне життя людині та добробут суспільства [4, XVIII].

Згідно з християнським ученням, людська особистість поєднує індивідуальність і соціальність, відповідно, існують два основні принципи: солідарності й субсидіарності, які разом з особистісним принципом залучаються як моральні критерії для оцінювання економічної системи. Але кожен, хто очікує підтримки й солідарного ставлення від інших, має сам допомагати іншим. Одним із дієвих механізмів утілення в життя принципу солідарності є спілки взаємодопомоги й професійні союзи робочих, які в ринковій економіці посідають важливе місце, як інституції, що захищають інтереси працюючих перед капіталом [4, XIX]. Християнським принципом можна вважати також класову терпимість, пошук міжсоціальної згоди — «Капітал не може обійтися без праці, праця — без капіталу». Взаємозгода породжує лад і порядок. Обов'язки одного класу до іншого — християнський принцип справедливості. Церква вимагає від вільнонайманих працівників чесно, сумлінно і наполегливо працювати, виконувати розпорядження господаря, не пошкоджували господарського майна й не вдаватися до насилля та безладів [4, XX]. Від господарів вимагають гідного ставитися до працівників, не утискати їх духовних потреб, не примушувати їх працювати більш норми та не залучати жінок та дітей до тяжкої фізичної й шкідливої праці. Роботодавцям рекомендувалося справно сплачувати заробітну плату та забороняло фінансово утискати працюючого для отримання власником надприбутків. Справедлива оплата праці, яка має задовольняти всі розумні потреби людини для забезпечення невибагливого життя, а не тільки її мінімальних фізичних потреб. Також повинні гарантуватися справедливі умови праці — відпочинок і безпека праці. Можна припустити, що це сприяло формуванню високої культури взаєморозуміння між працівниками і роботодавцями на теренах Західної Європи [4, DI].

Змінилося в католицькій етиці ставлення до грошей — гроші не розглядаються як зло, а проблема полягає в тому, як ними користуватися. Вони повинні приносити користь не тільки їх власникові, але й усьому суспільству, через створення робочих місць та розвитку інфраструктури. Заклик церкви до ощадливості допомагає відкладати кошти на придбання нерухомості для отримання життєво необхідних засобів. Церква переглянула місце матеріальних благ у житті людини, вони необхідні для добродісного життя. І будь-яка людина повинна докласти зусиль для поліпшення умов життя, особливо це стосується малозабез-

печених верств суспільства, які повинні через плідну працю до цього прагнути. Саме в цьому можна вбачати відмову католицької церкви від культури бідності, котра була пануючою впродовж тисячоліття, та формування нової культури — культури заможності. Виголошена нова мотивація — досягнення успіху в науці й промисловості, землеробстві — «усе те, що робить громадян добрiшими й щасливішими» [4, XXII].

Відчутний вплив програмного документа католицької церкви й на спiсб життя людини, який, на думку Папи Льва XIII, має забезпечити гiдне i заможне життя. Згiдно з посланням Папи Римського, християнська мораль, якщо її дотримувати повністю, сама по собі сприяє благополуччю. Вона здатна стримувати потяг до багатства й пристрасть до насолод — «два недолiки, якi заважають людинi на шляху до достатку». Християнська мораль спонукає дбайливо ставитися до свого майна, а також стримує від спокус, якi поглинають не тiльки скромнi, але й великi статки. Благу та процвітання суспiльства i людини сприяють переважно моральнiсть, упорядковане сiмейне життя, повага до вiри, справедливостi й помiрнiсть. Якцо, наприклад, працiвник заробляє достатньо, щоб забезпечувати собі, дружинi й дiтям помiрний добробут, то, при належнiй розсудливостi, вважав Папа Лев XIII, вiн навчиться ощадливостi й зможе придбати скромну власнiсть [4, DVI]. Церква, спонукаючи два класи — господарiв i тих, хто на них працює, — на самообмеження, стримує людей у межах помiрностi, узгоджує розбiжнi iнтереси осiб i груп [4, XXVI].

З урахуванням теоретичного положення, що в iндустрiальну епоху вiдсутня пануюча культура, водночас можна констатувати, що пануючi соцiальнi групи мають можливiсть впливати на свiдомiсть i поведiнку мас. У нашому разi можна вважати, що енциклiка Папи Римського Льва XIII «*Regrum Novarum*» вплинула на свiдомiсть i культуру європейцiв? Це найдискусiйнiше питання цього дослiдження. Але є безперечний факт, коли окремi соцiальнi групи, отримавши владу, формують новi цiнностi та моделi поведiнки. Так, iнституцiоналiзацiя християнських цiнностей, уявлень i принципiв була здiйснена в серединi XX ст. у Нiмеччинi. Серед християнських за покликком громадських i державних дiячiв виникла концепцiя соцiальної ринкової економiки, яка виходила iз засад християнського соцiального вчення, насамперед католицького [6, с. 9]. Вiдкинувши «класичний капiталiзм» i соцiалiзм, прибiчники соцiальної ринкової економiки проголосили своїм iдеалом соцiальне ринкове

господарство, яке вважали не капіталізмом, але й не соціалізмом, а «третім шляхом» розвитку суспільства.

Т. Рендторф, досліджуючи зв'язок соціальної ринкової економіки з християнською католицькою теологією, звернув увагу на тотожність ідеї християнської свободи зі свободою в ринковій економіці. Ринок являє собою плюралістичний економічний устрій, у якому свобода людини перетворюється на соціальний факт. Вільний доступ до ринку, має бути забезпечений кожному. З християнської точки зору приватна власність є передумовою того, щоб зберігалася приватна сфера свободи. У свою чергу, свобода передбачає відповідальність. Свобода без відповідальності призводить до занепаду й хаосу. Концепція соціальної ринкової економіки припускає всеохоплююче право людини на власність, але разом з цим і соціальну відповідальність підприємців та найманих робітників. У цьому разі приватна власність морально виправдана, якщо вона корисна не тільки власнику, але й не власнику. Так, ордоліберали вважали, що приватна власність не може базуватися на суспільній власності на засоби виробництва, що обов'язково передумовою цього економічного устрою є приватна власність, оскільки тільки на її базі можливе створення устрою конкуренції. Можна припустити, що внаслідок економічної системи, яка базується на конкуренції та в результаті того, що різноманітні приватні власники конкурують між собою, ті, хто шукає роботу, мають вибір та уникають одноосібної залежності. Приватна власність необхідна ще й для того, щоб забезпечити людині незалежність, надати можливість розвивати її свої індивідуальні здібності й будувати життя на свій розсуд [7, с. 36]. Проте існує загроза для загального блага, яка пов'язана з великою концентрацією власності, а саме: велика власність у руках нечисленних представників суспільства сприяє отриманню економічної влади, що, у свою чергу, впливає на політику, через упровадження законів і постанов для особистої користі. З метою усунення загрози загальному благу з боку крупних власників або унеможливлення такого розвитку подій, суспільство має зробити все, щоб забезпечити максимальне розпорошення власності на засоби виробництва. Ордоліберали визнають необхідність справедливого розподілу власності серед більшої кількості людей, оскільки концентрація власності на засоби виробництва в руках меншості не забезпечує міцного балансу сил [8, с. 45].

Згідно з християнським розумінням людини, вона здатна як на добро, так і на зло. Тому людина постійно прагне сили й панування з метою використання їх у своїх особистих інтер-

есах. Саме конкуренція протиставляється цим інтересам. Тому соціальне ринкове господарство базується також на такому положенні: вільний ринок не може існувати без вільної добросовісної конкуренції, а конкуренція — без вільного ціноутворення. «У цьому, — писав Л. Ерхард, — саме і криється таємниця ринкової економіки, а переваги її перед будь-яким різновидом планового господарства полягають у тому, що в її надрах, так би мовити, щодня й щогодини відбуваються процеси, які приводять до відповідного зближення та вирівнювання попиту й пропозиції, суспільного продукту та доходів населення в кількісному й якісному виразі» [9, с. 250]. Можна вважати, що ордоліберали запозичили ідею конкуренції та її позитивну роль в енцикліці, де осуджувалося будь-яке монопольне положення.

Крім того, порядок ринкової економіки потребує згоди людей, і, таким чином, соціальна ринкова економіка сприяє формуванню «інтердепенденції», тобто всебічному зростанню взаємозалежності людей у процесі виробництва внаслідок поглиблення розподілу праці. У разі розладу будь-якого виробництва в одному секторі виникають загрози порушення в інших секторах суспільства. Перешкодити руйнуванню єдності суспільства через такі перебої у функціонуванні економіки, на думку ордолібералів, можна знову-таки лише на рівні держави. Особливого значення для досягнення загального добробуту набуває в енцикліці держава, яка повинна піклуватися про те, щоб закони, порядки, правління й установи сприяли суспільному і індивідуальному благу [4, XXXII]. Але держава не повинна поглинати особистість, родину і свободу дій, тому що вони є складовими загального блага й інтересами інших людей. Практично всі позиції в елементах структури соціального ринкового господарства пов'язані з державою та її особливою роллю в економіці. Саме держава покликана усувати негативні наслідки ринкового господарства, такі як безробіття, спекуляція, монополізація, [3, с. 244]. Держава втручається тоді, коли вважає за необхідне надати пріоритет колективним цілям, яким загрожують приватні інтереси, тому держава в ордолібералів наділяється етичним змістом, як, перш за все, інститут регулювання, а не апарат примусу [10, с. 307–308].

Якість економічного порядку виявляється не тільки за допомогою етичних принципів, але й за допомогою працездатності й продуктивності, які вже були закладені в господарській етиці. Тому в практичній площині соціальної ринкової економіки податкова політика має передусім зменшити відрахування на соціальні програми захисту незахищених верств населення. Карди-

нально поліпшити умови для здійснення інвестицій і спростити податкову систему для розміщення своїх виробничих потужностей [6, с. 27]. Безумовно, працездатність ринкової економіки в певних ситуаціях пов'язана з необхідністю за потреби виключити працюючу людину як «фактора витрат» з трудового процесу. У такому разі виникає конфлікт християнської етики з економікою, який долається через синтез принципів свободи ринку й соціального вирівнювання. Цей синтез був потрібен для того, щоб у результаті дій ринкових сил була встановлена соціальна рівновага в суспільстві, що охоплює весь комплекс соціального забезпечення. Система соціального забезпечення не може бути побудована так, щоб це створювало загрозу для продуктивних сил і послаблювало мотивацію до кращої праці. З цієї причини необхідно справедливо ставитися до тих осіб, котрі отримують прибуток від своєї виробничої діяльності й від одержувачів державної соціальної допомоги. У першу чергу, з огляду на молоді генерації необхідні ініціативи типу «від доброчинності — до праці». Зрештою християнська за покликом економічна діяльність не може обходитися без професійної підготовки, освіти і виховання фахівців й підприємців, які розглядають сферу економіки як поле докладання своїх знань та навичок, професійне покликання й можливість самореалізації [11, с. 283].

Таким чином, релігійна свідомість відображається в економічній практиці як цілеспрямовання суспільно-матеріальної діяльності людства. Економічна модель поведінки сучасного європейця завдяки перегляду церквою своїх середньовічних поглядів на господарську діяльність прогресувала від затратно-компенсійної, коли метою було мінімальне забезпечення життя, до продуктивно-раціональної, де продуктивність праці вимірюється її ефективністю та плідністю. Фінансова діяльність орієнтується на принцип прибутку, а не на споживання, але прибуток повинен спрямовуватися на розвиток людини і суспільства. Орієнтація на такий спосіб життя, який приносить найбільшу користь для особистого та загального блага. Ставлення до праці трансформувалося від тяжкої життєвої необхідності до гідної для людини діяльності для примноження власного та суспільного добробуту. Сформувалася культура поважання до приватної власності, усвідомлення необхідності пошуку взаєморозуміння між соціальними групами для соціального миру. Енцикліка *Reverum Novarum* сприяла формуванню професійної культури, спрямованої на високий рівень і якість професійної діяльності й сумлінності в здобутті знань, набуття навичок професії та їх практичному використанні. Усе це вплинуло на матеріально-

практичну діяльність людини в суспільствах Західної цивілізації ХХ ст., яке максимально задовольнило матеріальні потреби людини при одночасному збереженні соціального миру. Але доля соціальної ринкової економіки у ХХІ ст, побудованої на християнських цінностях і принципах, може залежати від існування у свідомості європейців самого християнства. Намагання окремих соціальних груп отримувати надприбутки для задоволення власних потреб за рахунок решти членів суспільства, — це ознака сучасного безідеологічного суспільства, що знекровлює людський потенціал та економіку. Можна константувати, що чим меншою є залежність господарської діяльності від основ культури, тим більше кризових явищ спостерігатимуться у світовій економіці. Тому перспективою подальших досліджень має стати вивчення зв'язку кризових явищ у світовій економіці зі змінами в духовній культурі європейського і північноамериканського культурного регіону.

Список літератури

1. Ватрин Х. Социальная рыночная экономика — основные идеи и их влияние на экономическую политику Германии / Х. Ватрин // Социальное рыночное хозяйство. Теория и этика экономического порядка в России и Германии — СПб. : Экономическая школа, 1999. — 366 с.
2. Козловски П. Социальное рыночное хозяйство: социальное уравновешивание капитализма и всеобщность экономического порядка (о концепции Альфреда Мюллера-Армака) / П. Козловски // Социальное рыночное хозяйство. Теория и этика экономического порядка в России и Германии. — СПб. : Экономическая школа, 1999. — 366 с.
3. Нёрр К. В. Социальное рыночное хозяйство и правовой порядок Германии / К. В. Нёрр // Социальное рыночное хозяйство. Теория и этика экономического порядка в России и Германии. — СПб. : Экономическая школа, 1999. — 366 с.
4. Regum Novarum. Окружное Послание Льва XIII «О положении трудящихся» // 100 лет христианского социального учения. — М. : Дом Марии, 1991. — 24 с.
5. Иоанн Павел II. Мысли о земном : пер. с польск. и итал. / Иоанн Павел II. — М. : Новости, 1992. — 424 с.
6. Концепція соціальної ринкової економіки. Головні засади, досвід та нові завдання. — Бонн : Фонд Конрада Аденауера, 1999. — 32 с.
7. Раушер А. Частная собственность в интересах человека труда / А. Раушер. — М. : Дело, 1994. — 32 с.
8. Eucken W. Unser Zeit alter der Misserfolge. Wissenschaftliche Paperbacks BD.1 / W. Eucken. — Herbst, 2000. — 80 s.

9. Эрхард Л. Десять тезисов в поддержку законодательства о запрете картелей / Полвека размышлений: Речи и статьи / Л. Эрхард — М. : Руссико: Ордынка, 1993. — 608 с.
10. Эрхард Л. Христианин и социальное рыночное хозяйство / Полвека размышлений: Речи и статьи / Л. Эрхард — М. : Руссико: Ордынка, 1993. — 608 с.
11. Мюллер-Армак А. Принципы социального рыночного хозяйства / А. Мюллер-Армак // Социальное рыночное хозяйство. Теория и этика экономического порядка в России и Германии. — СПб. : Экономическая школа, 1999. — 366 с.

Надійшла до редколегії 24.03.2010 р.